

РОЛЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ НАФТОПРОДУКТАМИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено правові засоби, форми і методи регулювання економічних відносин у галузі торгівлі нафтопродуктами в Україні. За допомогою історичного й діалектичного підходів визначено значення і основну мету правового регулювання відносин торгівлі нафтопродуктів у системі важелів державного регулювання економіки за сучасних умов господарювання.

В статье исследуются правовые средства, формы и методы регулирования экономических отношений в отрасли торговли нефтепродуктами в Украине. С помощью исторического и диалектического подходов определяется значение и основная цель правового регулирования отношений торговли нефтепродуктами в системе рычагов государственного регулирования экономики в современных условиях хозяйствования.

The article considers the legal means and forms of regulation of economic relations in the trade of oil products in Ukraine. With use of historical and dialectical approach is determined and the main purpose of the legal regulation of trade in petroleum products in the system tools of state economic regulation under modern conditions of managing.

Ключові слова: державне регулювання економіки, право, закон, інструкція, торгівля, нафтопродукти.

Концепція стійкого розвитку базується в Україні на ідеї соціально-економічної та екологічної його збалансованості для гарантування сприятливих умов життя сучасного і майбутнього поколінь і спрямована на забезпечення національних інтересів України у складних процесах її входження у світову спільноту. Тому реалізація моделі стійкого розвитку в Україні вимагає задіяння складної поліструктурованої системи правових, економічних, адміністративних та інших механізмів [1, с.36].

Водночас проблеми, що стримують впровадження єдиної регуляторної політики у сфері підприємництва, здебільшого впливають із залишкової ускладненості і об'ємності нормативно-правової основи та низки інших факторів. Недосконалість, надмірність і непорядкованість нормативно-правових актів у сфері державного регулювання, непередбачуваність, неузгодженість і безсистемність практики створення нових регуляцій було визнано одними із головних чинників, що перешкоджають розвитку підприємницької діяльності в Україні [2, с.374–375].

Дослідження у сфері загальнотеоретичних проблем економічної теорії здійснювалися у працях таких вітчизняних вчених-економістів: В.Д.Базилевича, В.М.Геєця, А.С.Гальчинського, С.В.Мочерного, Л.Г.Руденко, Л.Л.Тарангул та ін., а у сфері державної регуляторної політики і її нормативно-правового забезпечення – З.С.Варналія, Л.І.Дідківської, Б.Є.Кваснюка, І.М.Копченка, О.В.Літвінова, В.І.Ляшенко, Г.П.Ляшенко, Л.С.Головка, І.О.Горленко, О.М.Іщенко, В.К.Мамутова, І.І.Мазура, В.О.Сизоненка, О.Х.Юлдашева та ін. У сфері загальних проблем організації торговельних відносин й товарного обігу ці питання вивчали В.В.Апопій, І.П.Міщук, В.М.Ребицький, С.І.Рудницький, Ю.М.Хом'як та ін.

Відаючи належне напрацюванням українських економістів з питань реалізації положень регуляторної політики в Україні, необхідно зазначити, що внутрішній ринок нафтопродуктів залишається малодослідженим, зокрема щодо використання правових методів державного регулювання. У науково-навчальній літературі висвітлюються лише окремі аспекти нормативно-правового регулювання функціонування ринку нафтопродуктів і відсутні спеціальні системні дослідження зазначеної проблеми.

Визначення ролі правових засобів, форм і методів у системі державного регулювання торгівлі нафтопродуктами в Україні.

Основним завданням державного регулювання є формування системи підвищення конкурентоспроможності національної економіки та її сталого розвитку, економічної безпеки. В умовах розвитку глобалізаційних процесів та економічної діяльності у рамках Світової організації торгівлі формування стабільного та прозорого правового поля, захищеного конкурентного середовища покращує клімат для інвестицій та інновацій, сприяє зростанню обсягів виробництва й розширенню податкової бази, зайнятості, рівня доходів бюджетів, добробуту населення [3, с.109, с.861].

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки та відтворення умов конкуренції полягає у тому, що виробництво товарів і надання послуг повинно доповнюватися рухом грошей, цінних паперів, інформацією, знаннями, що можливо лише за умови дії відповідних юридичних законів, нормативних документів [4, с.225–226].

Стратегічні орієнтири та конкретні умови соціально-економічного розвитку сприяють використанню системи методів державного регулювання (правові, адміністративні, економічні та ін.), виходячи із структури й якості засобів регуляторного впливу. Якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми [5, с.23].

Сучасні висновки досліджень у галузі юридичних наук свідчать про те, що саме від якості нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері економіки, від їх сучасності та доцільності залежить досягнення поставленої мети, перетворення господарського механізму на ефективну і гнучку системи управління [6, с.568].

Торгівля посідає особливе місце в структурі національної економіки та в системі економічних відносин. Вона опосередковує товарно-грошовий обмін у величезних розмірах (більше 450 млрд. грн. щороку) і формує не менше 12% ВВП [7, с.30]. Формування конкурентного середовища у сфері внутрішньої торгівлі, досягнення належного рівня торговельного обслуговування та задоволення потреби споживачів у високоякісних товарах і послугах можливе лише за умови правового врегулювання відносин, що виникають під час провадження торговельної діяльності [8].

Ретроспективний аналіз правового забезпечення й регулювання відносин у галузі торгівлі нафтопродуктами в Україні дозволяє визначити низку проблем,

які необхідно розв'язати враховуючи історичний досвід торгівлі нафтопродуктами та сучасні потреби у сфері реалізації пріоритетів державної соціально-економічної політики України.

У 80-х роках минулого століття в умовах радянської системи господарювання, монополії державної та державно-кооперативної форм власності на засоби виробництва, робіт і послуг реалізація нафтопродуктів здійснювалася державними нафтозабезпечуючими, нафтозбутовими організаціями (нафтобаз, комбінатів (управлінь) автообслуговування, автозаправних станцій) системи Держкомнафтопродукту СРСР за розподільним принципом, тобто коли підприємства отримували від вищих управлінських інстанцій нафтопродукти відповідно до виділених їм фондів. При цьому така розподільна система реалізації забезпечувала нафтопродуктами підприємства для виробничих потреб і технічного обслуговування (нафтопродукти видавалися з нафтоскладів на підставі вимог або лімітно-забірних карток), а також власників індивідуальних транспортних засобів.

Одними із основних нормативно-правових актів, що регулювали торговельну діяльність нафтопродуктами на території СРСР, були Інструкція про порядок обліку талонів на нафтопродукти та відпуску нафтопродуктів за талонами від 20.10.1983 р. №04/21-8-207, затверджена Держкомнафтопродуктом СРСР і Держбанком СРСР та погоджена із Міністерством фінансів СРСР; Інструкція з обліку надходження й витрачання паливо-мастильних матеріалів і єдиних талонів на відпуск нафтопродуктів на підприємствах, в організаціях, колгоспах і радгоспах, затверджена Держкомнафтопродуктом СРСР від 03.02.1984 р. №01/21-8-72; Інструкція про порядок надходження, зберігання, відпуску й обліку нафти і нафтопродуктів на нафтобазах, наливних пунктах та автозаправних станціях системи Держкомнафтопродукту СРСР від 15.08.1985 р. №06/21-8-446; Правила технічної експлуатації стаціонарних, контейнерних та пересувних автозаправних станцій, затверджені Держкомнафтопродуктом СРСР від 27.03.1986 р.; Інструкція про порядок відпуску й оплати нафтопродуктів за кредитними картками, затверджена Держкомнафтопродуктом СРСР, Міністерством фінансів СРСР, Держбанком СРСР від 29.12.1983 р. та ін.

Відпуск нафтопродуктів, згідно із Інструкцією з обліку надходження й витрачання паливо-мастильних матеріалів і єдиних талонів на відпуск нафтопродуктів на підприємствах, організаціях колгоспах і радгоспах (далі – Інструкція з обліку), здійснювався із нафтоскладів підприємств та автозаправних станцій Держкомнафтопродукту СРСР. Інструкція з обліку також встановлювала порядок здійснення бухгалтерського обліку нафтопродуктів і єдиних талонів на їх відпуск із урахуванням особливостей галузі.

Правилами технічної експлуатації стаціонарних, контейнерних і пересувних автозаправних станцій (далі – Правила технічної експлуатації АЗС) були

визначені відповідні види автозаправних станцій: стаціонарні, контейнерні (КАЗС і блок-пункти) та пересувні (ПАЗС) (далі – АЗС). Стаціонарні АЗС розташовувалися у населених пунктах, а також на автошляхах. Контейнерні (КАЗС і блок-пункти) – в автогосподарствах, промислових і сільськогосподарських підприємствах, на автомагістралях, а пересувні (ПАЗС) у місцях концентрації автотранспорту, на територіях АЗС у період зачистки й ремонту резервуарів тощо.

На території України АЗС підпорядковувалися нафтобазам, комбінатам автообслуговування, виробничим об'єднанням, територіальним або обласним управлінням Держкомнафтопродукту УРСР.

Правила технічної експлуатації АЗС також встановлювали перелік документів, що обов'язково мали бути на АЗС при реалізації нафтопродуктів. До таких документів були віднесені преїскуранти роздрібних цін на нафтопродукти (на АЗС, що відпускали нафтопродукти за готівкові кошти); книга обліку руху розфасованих нафтопродуктів та ін.

Крім технічних умов експлуатації визначених видів АЗС, Правила технічної експлуатації АЗС передбачали особливості продажу нафтопродуктів. Так, водіям пересувної АЗС, які здійснювали відпуск нафтопродуктів власникам індивідуальних транспортних засобів за готівкові кошти, відповідальною особою на нафтобазі, комбінаті автообслуговування, управління АЗС видавалося спеціальне посвідчення на право продажу нафтопродуктів за готівкові кошти.

На АЗС відпуск нафтопродуктів здійснювався: 1) за попередньо сплаченими єдиними талонами протягом строку, визначеного у таких талонах; 2) власникам індивідуальних транспортних засобів із використанням кредитних карток і за готівкові кошти.

Порядок отримання, обліку і використання єдиних талонів на нафтопродукти визначався Інструкцією про порядок обліку талонів на нафтопродукти та відпуску нафтопродуктів за талонами (далі – Інструкція про порядок відпуску нафтопродуктів за талонами). Інструкція про порядок відпуску нафтопродуктів за талонами передбачала обіг двох основних видів талонів на відпуск. Зокрема, це єдині талони та талони ринкового фонду, що діяли по всій території СРСР. Єдині талони в більшості випадків забезпечували реалізацію нафтопродуктів підприємств для виробничих потреб і їх продаж за готівкові кошти заборонявся. Отримувалися зазначені талони за попередньою оплатою. Талони ринкового фонду реалізовувалися за договорами між підприємствами і організаціями Держкомнафтопродукту СРСР, а також підприємствами роздрібною торгівлі індивідуальним споживачам за номінальною вартістю нафтопродуктів, що вказувалися у таких талонах.

Власникам індивідуальних транспортних засобів відпуск нафтопродуктів здійснювався на окремо виділених і загального користування АЗС, підприємствами державної і кооперативної роздрібною торгівлі, а також

нафтоскладами та заправними пунктами, що належали іншим державним і кооперативним підприємствам і організаціям. Витрати торговельних організацій щодо реалізації нафтопродуктів відшкодовувалися торговельною знижкою, що надавали підприємства Держкомнафтопродукту СРСР. Обсяги реалізації у роздрібній торговельній мережі нафтопродуктів власникам індивідуальних транспортних засобів за попередньо сплаченими талонами ринкового фонду підприємствами роздрібною торгівлі включалися у рахунок виконання плану товарообігу.

Після утворення незалежної України органами державної влади на початкових етапах розвитку державності й національної правової системи у 90-х роках було прийнято низку таких законів, як Конституція України, закони України „Про власність“, „Про підприємництво“, „Про підприємства в Україні“, „Про ціни і ціноутворення“, „Про Антимонопольний комітет України“, „Про захист прав споживачів“, „Про патентування деяких видів підприємницької діяльності“, Декрет КМУ „Про стандартизацію і сертифікацію“, базові закони в акцизному та інших видах оподаткування.

Сучасні законодавчі засади провадження та регулювання торговельної діяльності в Україні, сформовані із 2000 року, визначені Господарським і Цивільним кодексами України, законами України „Про ліцензування певних видів господарської діяльності“, „Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності“, „Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності“, „Про здійснення державних закупівель“ та ін., що сформували правову основу вільного підприємництва у галузі торгівлі нафтопродуктами та засади державно-регуляторної діяльності його обмеження.

Відповідно до прийнятих законодавчих актів уповноваженими органами виконавчої влади було розроблено й прийнято підзаконні нормативно-правові акти, що визначили правові механізми використання основних законодавчих засобів, форм і методів державного регулювання у галузі торгівлі нафтопродуктами в Україні. До основних із них можна віднести такі : Порядок провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування населення, затверджений Постановою КМУ від 15.06.2006 р. №833; Правила роздрібною торгівлі непродовольчими товарами, затверджені Наказом Мінекономіки від 19.04.2007 р. №104; Правила роздрібною торгівлі нафтопродуктами, затверджені Постановою КМУ від 20.12.1997 р. №1442; Правил обов'язкової сертифікації нафти та нафтопродуктів, затверджені Наказом Держкомстандартизації від 16.01.1997 р. №19 та ін.

Істотними недоліками сучасного законодавства у сфері внутрішньої торгівлі в Україні є невизначеність правових основ формування відповідної державної політики та відсутність єдиного підходу до вирішення питань, пов'язаних із діяльністю суб'єктів господарювання у зазначеній сфері [8].

Провадження торговельної діяльності нафтопродуктами в Україні, з одного

боку, ускладнюється недосконалістю управлінських відносин, відсутністю чіткого розподілу повноважень у сфері внутрішньої торгівлі між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, об'єднаннями роботодавців і професійних спілок. З іншого – зазначена проблема характеризується якісною застарілістю і кількісною складністю у підходах, формах і видах нормативно-правового регулювання. Незважаючи на те, що в Україні прийняті законодавчі акти, які створюють загальні правові основи у сфері господарської й державної регуляторної діяльності, нині не сформовані системні законодавчі механізми застосування основних елементів, напрямів і важелів державного регулювання у галузі внутрішньої торгівлі в Україні взагалі й у галузі торгівлі нафтопродуктами зокрема.

Роль правового регулювання у галузі торгівлі нафтопродуктами в Україні полягає в організації суспільних управлінських й економічних відносин завдяки їх систематизації правовими засобами, формами і методами, прийняттю органами державної влади системоутворюючих законів й встановленню чітких механізмів реалізації їх норм у підзаконних нормативно-правових актах. Мета правового регулювання у галузі полягає у якісному забезпеченні потреб споживачів нафтопродуктами в Україні, спрощенні здійснення господарської діяльності і юридичної захищеності економічних прав торговельних підприємств, ефективності заходів державного регулювання й контролю.

У подальшому перспективним, на нашу думку, є дослідження механізму регуляторного впливу на ринок нафтопродуктів норм проекту закону „Про державне регулювання експорту, імпорту, оптової, роздрібною торгівлі нафтопродуктами в Україні” й надання науково обґрунтованих пропозицій щодо його удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Трансформаційні процеси і регуляторна політика в економіці України : [монографія]. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – 222 с.
2. Політико-правове регулювання підприємництва в Україні : теорія і практика / З.С.Варналій, В.М.Кампо, І.І.Мазур, Г.А.Миронова та ін. / [за ред. З.С.Варналія, В.М.Кампо]. – К. : Знання України, 2005. – 380 с.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [за ред. акад. НАН України В.М.Гейця]. – К. : Ін-т екон. прогноз.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
4. Гальчинський А.С. Економічна теорія : підручник/ А.С.Гальчинський, П.С.Єщенко. – К. : Вища школа, 2007. – 503 с.
5. Чистов С.М. Державне регулювання економіки : навч. посібник / С.М.Чистов, А.Є.Никифоров, Т.Ф.Куценко та інші. – [2-те вид., доопрац. і допов.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 440 с.
6. Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. : т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / [за заг. ред. М.В. Цвіка, О. В. Петришина]. – Х. : Право, 2008. – 728 с.
7. Аполій В.В. Організація торгівлі : підручник; 3-те вид. / [за заг. ред. В.В. Аполія]. – К. : ЦУЛ, 2009. – 632 с.
8. Концепція проекту Закону України „Про внутрішню торгівлю”, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7.10.2009 р. №1200-р // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 199.